

The Historical Prestige of Persian Language

Mousa Mahmoudzehi

Abstract

Because of the social nature of human languages, the people of any society try to credit up the prestige of their own language in comparison to other languages. In the historical contacts of the languages, some of them become more prestigious and come to the level of the “standard language” of a country or countries and become an indicator for validation of other languages. In contrary, it is also possible that the prestige of some others lessens and even they may vanish. According to Pierce, “linguistic prestige” has an interrelationship with “power”, and any prestigious language is supported by a kind of political-governmental, religious, social, cultural power or alike. This article tries to investigate the factors and the degree of prestige of Persian language in a historical point of view, using library data in an analytic- descriptive method. The results of this study show that prestigious condition of Persian language at the first step was achieved because of the necessity of a social unity of Iranian tribes. Then through the passage of history of Iran, Persian language used the advantages of governmental-political, religious, cultural, social, and financial supports and became prestigious. In spite of historical happenings, the effects of above-mentioned factors have caused Persian to be the most well-known Iranian language with the greatest number of speakers so far.

Keywords: Persian Language, linguistic prestige, standard language, official language.

Extended Abstract

1. Introduction

All languages, whether live or dead, have their own historical background. In this article a certain aspect of Persian language historical background is noted and it is its “historical prestige”. The major question arises as such: “why among more than hundred Iranian languages and dialects, Persian specifies the most

---

1. Associate Professor, in Ancient Cultures and Languages, Persian Language and Literature Department, Velayat University, Iranshahr, Iran.
(Corresponding Author: m.mahmoudzehi@velayat.ac.ir)

remarkable prestigious position to itself?" The reason can be followed in three major factors: time, place, and man. Bastani Parizi says that the triangle of history is based on the same three mentioned columns.

2. Theoretical Framework

The history of any language can be studied in different aspects and theoretical approaches. In this article, the history of Persian language is studied based on its historical prestige aspect. Linguistic prestige can be placed in sociolinguistic discussions and it often distinguishes the social and sometimes political-cultural attitudes towards a language in comparison to other languages. Michael Pearce (2007) believes that there is an interrelationship between "social prestige" and "linguistic prestige" in some manners. In additions, linguistic prestige has a direct relation with "power".

It is worth to note that indicators of a language to be prestigious are relative. For instance, although based on the number of speakers, today Persian is not a prestigious language as languages like Chinese, Spanish, English, and Hindi, from some other aspects such as having cultural, literary, and artistic treasures and historical prestige, it stands on higher levels than the mentioned languages.

3. Methodology

The data for this article are gathered through library references, in relation to the major question of the article for the three historical eras of Iranian languages known as Old, Middle, and New. Then with an analytic – descriptive approach, the given data are studied to show the quality of increasing and decreasing of the prestige of Persian, during its 3000 years of its lifetime. In the whole article, there is an emphasize on functions of the three major elements of time, place and man, in Persian language historical prestige.

4. Results & Discussion

It seems that after the segregation of Iranian languages from the proto- Iranian language, once more a need was felt for a new unification for a common Iranian language among Iranians. They chose Persian language for this purpose. In this way, by the support of Achaemenian government, the foundation was laid for the appearance of a Persian, as a prestigious language among other Iranian languages.

In general, the five following factors can be considered as the supporters of Persian language as a prestigious language: 1- individuals and governmental institutions, 2- people in society, 3- individuals and cultural institutions, 4- individuals and religious institutions, 5- Iranian and non-Iranian languages.

The earliest time in Iran History, in which Persian language really achieved prestige, was when Achaemenian governorship in Pars region was ruling Iran. Achaemenians used Persian language as a means for unification of Iranian tribes after their separation from the common Iranian mother language, and Persian responded this goal successfully.

Through the passage of time, from the time of Achaemenian dynasty up the time being, Persian language has encountered various challenges, some desirable and some disastrous.

Nowadays many Iranian ethnic groups believe that enforcement of Persian language leads to their local and mother tongues become weak. Indeed, this is a false thinking and other languages can use Persian language capabilities for enforcement of their own, because Persian is the common language of all Iranian ethnic groups. In other words, all existing Iranian languages can help each other and make a complementary collection with each other.

It can be guessed that from the old and middle eras of Iran up to the present time, tens or may be hundreds of Iranian languages and dialects have been born, some of which have been died and some others are alive. Among these Iranian languages and dialects, some have been luckier in comparison to others. One of the luckiest languages among all Iranian languages has been Persian. Persian has been profited at least of two advantages: firstly the Achaemenian rulers based its foundation very firmly, and secondly Iranians have used it as their unifier language through ages up to now.

5. Conclusion & Suggestions

It seems that five major steps were taken in the history of Iran for making Persian a prestigious language among other Iranian languages: 1-introducing Persian as a “national language” among Iranian tribes, 2- being used in Achaemenian rulers’ inscriptions written in cuneiform script, 3- introducing Persian as official language in Iran, 4- translation from other languages into Persian, 5- using Persian in educational institutions.

The results show that before Islam, collective attempts of Iranians, and supports of two Iranian governments, namely Achaemenian and Sassanid, made Persian a prestigious language. After Islam, factors such as political-governmental powers, religion, translation, resistance against contacted languages, poetry, literature, calligraphy, education did the same thing for Persian.

From the time of Achaemenian up to now, Persian language has gradually achieved the following linguistic prestige indications: it could have been the national, official, standard, and lingua franca of Iranians; it has affected other languages and even overcome some of them; it has resisted against the supremacy of Greek, Parthian, Arabic and Turkish languages; it has played role in making new languages; and it has finally paved the way for the introduction of cultural, literary, and artistic capabilities among Iranians and even non - Iranians.

We can argue that through considering Persian as the common language of all Iranians, it can be used in promoting social convergence among Iranians. And, it is obvious that considering Persian only as the heritage of Pars tribe and region, leads to social divergence among Iranians. In addition, although today Persian stands at the highest position among Iranian languages and its foundation is relatively firm and strong, this does not mean that nothing can threaten it. It is

necessary to emphasize that Persian language always needs to be supported. Right now, to preserve and develop the prestige of Persian, we must do whatever we can, considering linguistic and language planning views, and also the very nature of the language itself.

Select Bibliography

- Amoozgar, J. & Tafazzoli, A. 2013. *Pahlavi Language* (Literature, Grammatical Sketch, Texts and Glossary), Tehran: Moin Publishing Company. [In Persian]
- Ashuri, D. 2010. *Rethinking Persian Language*, Tehran: Nashr-e-Markaz Publications. [In Persian]
- Garvin, P. 1973, "Some Comments on Language Planning". *Language Planning: Current Issues and Research*. Eds. J. Rubin and R. Shuy, 24-33.
- Hudson, R. A. 1996. *Sociolinguistics*, second edition, Cambridge: Cambridge University Press.
- Kent, Roland G. 1953. *Old Persian*, second edition, American Oriental Society, New Haven, Connecticut.
- Lazard, G. 2005. *La Formation De La Langue Persane*, translated by: Mahasti Bahrayni, Tehran: Hermes Publications. [In Persian]
- Mahmoudzahi, M. & Bahremand, A. 2019. "Importance of Translation in Old Iranian languages' Documents", *Zabanshenakht*, 10 (1): 107-126. [In Persian]
- Mazdapoor, K. 2018. "Persian Language and the People of Pars, *Pazhoohesh Namay-e- Farhang va Zabanhay-e Bastani*", 1 (1): 1-20. [In Persian]
- Mowlai, Ch. 2019. *A Manual of Old Persian (Grammar, Texts, Lexicon)*, Tehran: Avay-e Khavar Publications. [In Persian]
- Pearce, M. 2007. *The Routledge Dictionary of English Language Studies*, Abingdon: Taylor & Francis Group.

How to cite:

Mahmoudzahi, M. 2022. "The Historical Prestige of Persian Language". *Zaban Farsi va Guyeshhay Irani*, 1(13): 7-23. DOI:10.22124/plid.2022.22276.1603

Copyright:

Copyright for this article is retained by the author(s), with first publication rights granted to *Zaban Farsi va Guyeshhay Irani (Persian Language and Iranian Dialects)*. This is an open-access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution License (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>), which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided that the original work is properly cited.

اعتبار تاریخی زبان فارسی

موسی محمودزهی

چکیده

باتوجه به ماهیت اجتماعی زبان‌های بشری، افراد هر جامعه تلاش می‌کنند که زبان خود را در مقایسه با زبان‌های دیگر اعتبار ببخشند. در برخورد تاریخی زبان‌ها با یکدیگر، تعدادی از زبان‌ها اعتبار بیشتری می‌یابند و حتی «زبان معیار» سرزمین یا سرزمین‌هایی، و شاخصی برای اعتبارسنجی زبان‌های دیگر می‌شوند. در مقابل، این امکان نیز وجود دارد که از اعتبار بعضی زبان‌ها کاسته شود و حتی از میان بروند. به اعتقاد پیرس، «اعتبار زبانی» با «قدرت» رابطه درونی دارد و هر زبان معتبر از پشتوانه نوعی قدرت سیاسی-حکومتی، مذهبی، اجتماعی، فرهنگی و مانند آن برخوردار است. این مقاله با استفاده از منابع کتابخانه‌ای و با روشی تحلیلی-توصیفی، به بررسی نوع قدرت‌های پشتیبان و میزان پشتیبانی از زبان فارسی با دیدگاهی تاریخی پرداخته‌است. نتایج نشان می‌دهد که ابتدا اعتباریابی زبان فارسی به خاطر یک نیاز اجتماعی برای وحدت‌بخشی اقوام ایرانی بوده‌است. سپس در ادوار مختلف تاریخ ایران این زبان از پشتیبانی عوامل حکومتی-سیاسی، دینی، فرهنگی، اجتماعی، اقتصادی، و ... بهره برده و تقویت شده‌است. تأثیر این عوامل باعث شده که علی‌رغم رویدادهای تاریخی، زبان فارسی تا امروز به‌عنوان معروف‌ترین و پُرسخنگوترین زبان ایرانی باقی بماند.

واژگان کلیدی: زبان فارسی، اعتبار زبانی، زبان معیار، زبان رسمی

۱- مقدمه

همهٔ زبان‌های جهان، چه مرده و چه زنده، سرگذشتی تاریخی دارند. تاریخ هر زبان را می‌توان از جنبه‌های مختلف و با رویکردهای نظری متفاوت بررسی کرد. در این مقاله تلاش بر آن است تا تاریخ زبان فارسی^(۱)، یکی از معروف‌ترین زبان‌های ایرانی، بنابر رویکرد «اعتبار زبانی»^(۲) بررسی شود.

اعتبار زبانی در میان مباحث جامعه‌شناسی زبان جای دارد و غالباً وجههٔ اجتماعی، و در مواردی سیاسی و فرهنگی یک زبان را در مقابل زبان‌های دیگر مشخص می‌کند. مایکل پیرس^۱ (۲۰۰۷) اعتقاد دارد که «اعتبار اجتماعی» از جهاتی با «اعتبار زبانی» وابستگی درونی دارد. بدین معنی که زبان گروه‌های اجتماعی قدرتمند برای آن گروه‌ها «اعتبار اجتماعی» نیز به همراه دارد. از طرف دیگر، اعتبار زبانی با «قدرت» رابطهٔ مستقیمی دارد. در واقع، در ذات زبان چیزی وجود ندارد که نشان ارزش آن باشد، بلکه ارزش آن در ارتباط با قدرتی است که یک زبان خاص به آن منتسب است.

باتوجه به تعریف بالا از «اعتبار زبانی» و رابطهٔ آن با «قدرت و سلطه»، اهمیت موضوع در پاسخ به این پرسش نهفته‌است که چه عواملی باعث شده تا فارسی از میان صدها زبان و گویش ایرانی، شاخص‌ترین جایگاه را داشته باشد. به نظر می‌آید برای پاسخ این پرسش، باید از تاریخ این زبان مدد گرفت. باستانی پاریزی می‌گوید: مثلث تاریخ را سه عامل «زمان، مکان، انسان» پابرجا داشته‌است (۱۳۷۷: ۵۴۶). بنابراین بهتر است اعتبار تاریخی زبان فارسی بیشتر ذیل این سه عامل جست‌وجو شود.

برای دستیابی به نقش «زمان» در اعتبار تاریخی زبان فارسی، باید به قدیمی‌ترین زمانی که زبان فارسی به معنی واقعی اعتبار یافت، توجه کرد؛ زمان حکمرانی شاهنشاهی هخامنشی. فارسی با گذشت زمان و افت‌وخیزهای فراوان، خود را به روزگار ما رسانده‌است.

برای دستیابی به نقش «مکان» در اعتبار تاریخی زبان فارسی، باید ابتدا قدیمی‌ترین بستر برای اعتباریابی آن را مد نظر قرار داد؛ سرزمین پارس باستان. فارسی از آنجا اعتبار یافت و به دیگر جاهای فلات ایران، آسیای میانه، هند، آسیای صغیر، و ... رسید.

برای دستیابی به نقش «انسان» در اعتبار تاریخی زبان فارسی، در گام نخست باید به سراغ یکی از دو پادشاه هخامنشی، کوروش دوم (کوروش کبیر) یا داریوش اول (داریوش کبیر) رفت. این دو برای رسیدن به مقاصد خود، از اهرم زبان فارسی برای متحد کردن اقوام ایرانی استفاده کردند و فارسی هم به کامیابی آنها در نیل به اهدافشان کمک کرد.

1. Michael Pearce

باید دانست که شاخصه‌های اعتبارمندی زبان‌ها نسبی است. برای مثال، اگرچه فارسی امروز از جهت تعداد گویشوران نسبت به زبان‌هایی مانند چینی، اسپانیولی، انگلیسی، و هندی، زبان چندان معتبری به حساب نمی‌آید، اما از جنبه‌های دیگر مانند ذخیره فرهنگی، ادبی، هنری، و اعتبار تاریخی، از بعضی از همین زبان‌ها نه تنها دست کمی ندارد، بلکه سرآمدتر است. با آنکه قضاوت درباره اعتبارمندی یا کم‌اعتباری زبان فارسی آسان نیست، اما آنقدر می‌توان گفت که فارسی به بعضی از شاخصه‌های مهم اعتبار زبانی از زمان هخامنشیان تا کنون دست یافته‌است. برای مثال، فارسی توانسته‌است در ادوار مختلف زبان ملی، رسمی، معیار و میانجی قرار گیرد؛ بر زبان‌های دیگر تأثیر گذارد و حتی غلبه کند؛ در برابر زبان‌های دیگر مانند یونانی، پارتی، عربی و ترکی مقاومت کند؛ در ساختن زبان‌های جدید نقش بازی کند؛ و بستری برای معرفی توانایی‌های فرهنگی، ادبی، هنری، و ... باشد.

تا آنجا که نگارنده اطلاع دارد، هیچ منبع علمی مستقلاً با رویکردی که این مقاله به بحث «اعتبار تاریخی زبان فارسی» دارد، نپرداخته‌است. اما در منابع زیر می‌توان به صورت پراکنده به مطالبی درباره اعتبار تاریخی زبان فارسی دست یافت: تاریخ زبان فارسی (خانلری، ۱۳۶۶)؛ تاریخ زبان فارسی (ابوالقاسمی، ۱۳۷۳)؛ راهنمای زبان فارسی باستان (مولایی، ۱۳۹۸)؛ زبان پهلوی و ادبیات آن (تفضلی و آموزگار، ۱۳۷۵)؛ زبان معیار (صادقی، ۱۳۶۲)؛ زبان فارسی معیار (سارلی، ۱۳۸۷)؛ زبان معیار چیست و چه ویژگی‌هایی دارد (رضایی، ۱۳۹۳). مزدآپور (۱۳۹۷) در مقاله‌ای تحت عنوان «زبان پارسی و مردم فارس» به نقش زبان فارسی در وحدت‌بخشی اقوام ایرانی از زمان هخامنشیان تا امروز اشاره می‌کند و خوانندگان را به این سوء تفاهم متوجه می‌سازد که فارسی مختص فارس‌زبانان و مردم سرزمین فارس نیست و متعلق به تمام ایرانیان است.

به‌طور کلی، روش و چگونگی کار در این مقاله به شرح زیر خواهد بود: براساس منابع کتابخانه‌ای اطلاعات لازم از سرگذشت تاریخی زبان فارسی در ارتباط با پرسش اصلی در سه دوره تاریخ زبان‌های ایرانی (باستان، میانه، نو) تهیه می‌شود. آنگاه با استفاده از داده‌ها، با رویکردی تحلیلی-توصیفی چگونگی افزایش یا کاهش اعتبارمندی زبان فارسی در عمر سه‌هزار ساله‌اش، با تأکید بر نقش سه عامل «زمان، مکان، انسان» بررسی خواهد شد.

۲- اعتبار زبان فارسی در سه دوره تاریخی زبان‌های ایرانی

۲-۱- دوره باستان

به درستی روشن نیست چه زمان زبان فارسی از پیکره اصلی زبان مادر مشترک ایرانی جدا شد و هویت مستقل یافت. ابوالقاسمی (۱۳۹۳: ۱) زمان آن را آغاز هزاره اول پیش از میلاد تخمین

می‌زند. با اتکا به تخمین ابوالقاسمی، باید ماده تاریخ شکل‌گیری زبان فارسی به صورت زبانی مستقل از دیگر زبان‌های ایرانی را سه هزار سال پیش در نظر گرفت.

مکان پیدایش زبان فارسی به‌عنوان یک زبان مستقل، خاستگاه قوم پارس است. قرشی (۱۳۸۹: ۲۰۹-۲۱۰) این مکان را جایی از نواحی جنوبی افغانستان امروز، وادی هلمند، می‌داند. وی تاریخ استقرار خانواده هخامنش را در پارس حدود قرن هفتم پیش از میلاد می‌داند (همان‌جا). بنابراین، با احتساب سه قرن مهاجرت از خاستگاه اصلی (هلمند) تا استقرار در سکونتگاه دائمی (پارس)، و ادامه آن تا امروز، در نظر گرفتن یک دوره ۳۰۰۰ ساله از حیات زبان فارسی می‌تواند توجیه‌پذیر باشد.

به نظر می‌آید پس از انشقاق زبان‌های ایرانی از پیکره زبان مادر مشترک، بار دیگر برای اتحاد اقوام ایرانی نیاز به یک زبان مشترک جدید احساس می‌شد. برای این منظور، آنها یکی از زبان‌های ایرانی را که همان فارسی باشد، به‌عنوان زبان مشترک خود برگزیدند. بدین ترتیب با پشتیبانی حکومت هخامنشی یک زبان ایرانی معتبر که همان «فارسی» باشد، شکل گرفت. شاهی در دست نیست که پیش از کورش دوم هخامنشی، زبان فارسی از حمایت حکومتی برخوردار بوده باشد. بنابراین، می‌توان حدس زد که وی سنگ بنای حمایت دولتی از زبان فارسی را گذاشت. به گفته یانگ، کورش که شاهی مقتدر و نظرگیر بود، توانست بعضی از گروه‌های پارسی و ایرانی را دور هم گرد آورد و به کمک آنها به جهانگشایی بپردازد (۱۳۹۴: ۲۲). البته مزداپور عقیده دارد آن پادشاه هخامنشی که بین اقوام پراکنده ایرانی اتحادی پدید آورد، داریوش اول بود. وی می‌گوید: از پیامدهای این اتحاد، یکی پیدایش زبانی واحد بود که با آن ارتباط میان اقوام پراکنده را سامان بخشید (۱۳۹۷: ۹). مزداپور تأکید دارد که همپای اقدامات و کارهای اجتماعی و اقتصادی، اصلاحات و خدمات متعدد، و ابداعات پرشماری که در دوران داریوش یکم انجام گرفت، یکی هم نهادن بار سیاست بر دوش زبان فارسی، و واگذار کردن نقش سیاسی به آن بوده است (همان: ۱۱). با چنین اقداماتی، شالوده یک «زبان ملی» به کمک یک نهاد حکومتی برای ایرانیان ریخته شد.

گام دوم در حمایت حکومتی از زبان فارسی زمانی برداشته شد که خطی برای نگارش کتیبه‌های فارسی باستان ابداع شد^(۳) و نخستین شواهد نگارشی یکی از زبان‌های ایرانی رقم خورد که می‌توان آن را منشأ یک رویداد تاریخی مهم دانست. درباره اینکه کدام پادشاه هخامنشی به چنین کاری دستور داد، اندکی اختلاف است. اما به نظر مولایی (۱۳۹۸: ۱۹) «با اطمینان می‌توان گفت که کهن‌ترین شواهد نوشتاری از این خط، کتیبه داریوش در بیستون

است». وی برای تأیید سخن خود از بندهای ۸۸-۹۲، از ستون چهارم کتیبه بیستون کمک می‌گیرد که در آن داریوش می‌گوید: به خواستِ اهورامزدا این نبشته را من به زبان آریایی نوشتم و علاوه بر این، روی لوح‌هایی از گل و چرم هم نوشته شد. ... آنگاه من این نبشته را به همه جا و به همه کشورهای فرستادم. مردم آن را پذیرا شدند (Kent, 1953: 132).

گام سوم به اعتباربخشی زبان فارسی، اعلام رسمیت آن در دوره هخامنشی است. خانلری (۱۳۶۶: ۲۷۱-۲۷۲) معتقد است که پایه رسمیت زبان فارسی در دولت هخامنشی ریخته شده است. همان زبانی که ما امروز آن را «فارسی باستان» می‌شناسیم و در سنگ‌نوشته‌های خاندان هخامنشی به کار رفته است. سامی (۱۳۹۳: ۹۳) هم نظر خانلری را تأیید می‌کند؛ «در زمان هخامنشی زبان فارسی زبان درباری و رسمی، و زبان اوستایی زبان دینی بوده است.»

۲-۲- دوره میانه

هنوز دوره هخامنشی پایان نیافته بود که آثاری از تحول فارسی باستان در فرزندش (فارسی میانه) در حال شکل گرفتن بود. با تسلط اسکندر و جانشینانش بر ایران که تمایل به گسترش زبان و فرهنگ یونانی در ایران داشتند، زبان یونانی تا حد زیادی روبروی فارسی قرار گرفت. اشکانیان هم در اندیشه رواج زبان پارتی بودند و توجهی به زبان فارسی نداشتند. اما پشتوانه اجتماعی اقوام مختلف ایرانی و استفاده از فارسی به عنوان «زبان میانجی» به صورت غیرمستقیم باعث شد که این زبان بتواند در برابر زبان‌هایی مانند یونانی، آرامی، ترکی، و پارتی تاب آورد، و به سلسله ساسانی سپرده شود.

در دوره ساسانیان، زبان فارسی نه تنها زبان میانجی اجتماعی اقوام ایرانی و بعضی از اقوام دیگر در حوزه امپراتوری ساسانی بود، بلکه زبان میانجی اداری و دیوانی این امپراتوری شد. در این دوره، به جز عوامل حکومتی و مردمی، عوامل فرهنگی و مذهبی هم به کمک فارسی آمدند و پس از آن، فارسی به درجه زبان «معیار» نیز ارتقا یافت. رضایی عقیده دارد که در اثر یک روند طبیعی، فارسی میانه زبان معیار دوره ساسانی قرار گرفت و معیار بودن آن همچنان تا امروز در ایران رایج است (۱۳۸۳: ۲۴).

یکی از فعالیت‌های فرهنگی چشمگیر برای اعتباریابی زبان فارسی در دوره ساسانیان، ترجمه متون از زبان‌های دیگر به زبان فارسی بود. اهمیت ترجمه در دوره‌ای از فرمانروایی ساسانی، مانند زمان شاپور اول یا خسرو انوشیروان به خصوص در جریان اصلاحات بعد از

نهضت مزدک، به اندازه‌ای بود که این دوره را می‌توان به نام نهضت ترجمه شناخت (محمودزهی و بهره‌مند، ۱۳۹۸: ۱۲۳)^(۴). به‌طور کلی، در کنار حمایت‌های دولتی از زبان فارسی، در دوره ساسانی مستندات فرهنگی و مذهبی زیر باعث اعتباریابی زبان فارسی شده‌است: کتیبه‌های شاهان و رجال ساسانی، کتاب‌های دینی زردشتی و بعضی متون مانوی^(۵) و مسیحی، نوشته‌های غیردینی، زند و پازندهای اوستایی، مَهرها، سکه‌ها، ترجمه آثار علمی و فلسفی از زبان‌هایی مانند هندی، یونانی، بابلی، چینی، و پارسی^(۶).

در پادشاهی ساسانی، زبان فارسی که مراحل ملی، رسمی و معیار بودن خود را طی کرده بود، تقریباً جای خود را به‌عنوان زبان میانجی بسیاری از سخنگویان ایرانی‌زبان هم باز کرد. مزداپور زبان رسمی و میانجی‌بودن فارسی میانه را یکی از خصایص متمایز این زبان در میان دیگر زبان‌های ایرانی می‌داند (۱۳۹۳: ۳۸). در این دوره، فارسی میانه در معارضة سختی با دیگر زبان‌های پرورواج و قدرتمند آن زمان مانند پارسی، یونانی و ترکی قرار گرفت. اما قدرت گرفتن و رسمیت یافتن زبان فارسی باعث شد که زبان‌های دیگر نتوانند در مقابل آن عرض اندام کنند؛ چنانکه یونانی در ایران از اعتبار افتاد و پارسی جای خود را عملاً به فارسی میانه داد. در این خصوص، نظر چرتی قابل توجه است: در دوره ساسانیان، زبان فارسی میانه که در آن زمان زبان رسمی دولت و روحانیون زردشتی بود، از مرزهای استان فارس پا فراتر گذاشت و تا شمال و شمال شرقی ایران گسترش یافت. این زبان با گذشت زمان و طی چند سده جانشین بسیاری از زبان‌ها و گویش‌های محلی شد تا آنجا که هنگام حمله اعراب به ایران، در بخش گسترده‌ای از سرزمین ایران کنونی، افغانستان و آسیای مرکزی به کار می‌رفت (۱۳۹۵: سیزده).

۲-۳- دوره نو^(۷)

هنوز دوره ساسانی پایان نیافته بود که آثاری از تحول فارسی میانه در فرزندش (فارسی نو/ دری) در حال شکل گرفتن بود^(۸). با سقوط سلسله ساسانی، زبان فارسی برای مدتی پشتیبانی دولتی خود را از دست داد. در چند قرن اول اسلامی فارسی زبان رسمی ایران نبود. به نظر ابوالقاسمی (۱۳۹۳: ۲۰۷)، یعقوب لیث صفار در ۲۵۴ هجری زبان فارسی دری را در حوزه حکمرانی خود، زبان رسمی اعلام کرد که رسمیت آن تا کنون ادامه دارد. اما در تمام آن دوران، از فارسی دری به‌عنوان زبان گفتار روزمره مردم و از فارسی میانه برای نوشتن بسیاری از آثار استفاده می‌شد.

در دوره اسلامی، فارسی از رویارویی با زبان‌های دیگر، به‌خصوص دو زبان عربی و ترکی^(۹)، در امان نبود. اما در تمام این دوره میزان اعتبار فارسی به حدی بود که از آماج این زبان‌ها جان سالم به در ببرد. در اینجا به دو نمونه از فشارهای زبان عربی بر زبان فارسی به صورت نقل قول از سامی و آشوری اشاره می‌شود: «تازیان غالب نمی‌خواستند زبان ایرانی که بهترین عامل وحدت ایرانیان بود، روزی سبب شورش و طغیان شود و مردم از اطاعت آنها سرپیچی کنند، مضافاً به اینکه خط و زبان فارسی را مانع نشر و رواج قرآن می‌دانستند و کتاب‌های فارسی را متعلق به مجوس و گمراه‌کننده می‌پنداشتند. از همین رو کوشش کردند تا این زبان را براندازند و در نتیجه خط و کتاب و کتابخانه‌ها را در شهرها نابود کردند (سامی، ۱۳۹۳: ۹۲). گاه فشار بر فارسی تا جایی بوده‌است که شخصی چون زادان فرخ به این احساس رسیده‌است که صالح بن عبدالرحمن ریشه زبان فارسی را برکنده‌است؛ با این مضمون: خدایت ریشه از جهان برکناد که ریشه پارسی برکندی (آشوری، ۱۳۸۹: ۱۰۱).

در خصوص معارضه زبان‌های فارسی و عربی در قرون اولیه اسلامی در ایران، نظر صادقی و لازار نیز قابل توجه‌است: «زبان عربی، در سه قرن اول بعد از فتح ایران، زبان علمی و مذهبی و رسمی ایران بود. از قرن سوم هجری به بعد شعرا شروع به سرودن شعر به فارسی دری کردند. از قرن چهارم نیز شروع به تألیف کتاب و ترجمه قرآن به این زبان کردند، اما تا قرن پنجم، زبان رسمی دولتی ایران همچنان زبان عربی بود» (صادقی، ۱۳۸۷: ۴۹). لازار (۱۳۸۴: ۱۴۳) عقیده دارد که فارسی از فرصت رواج عربی در قلمرو ایران استفاده کرد و با پذیرفتن موادی از عربی به غنای خود کمک کرد و نقش جدیدی به عهده گرفت و آن اینکه تا حدّ زیادی به گسترش دین اسلام در بخشی از جهان، به‌خصوص ایران و شبه قاره هند، کمک کرد.

با وجود دشواری‌هایی که برای زبان فارسی دری در قرون اولیه اسلامی پیش آمد، این زبان همچنان مدارج کمال خود را طی کرد. زمانی که شاعرانی مانند شهید بلخی، رودکی، کسایی مروزی، دقیقی طوسی، و فردوسی^(۱۰) آغاز به سرودن شعر به این زبان کردند، فارسی دری به زبانی پخته و معتبر تبدیل شده بود. سمیعی گیلانی می‌گوید: پیدایش شعر فارسی و پختگی به ظاهر زودرس آن را نباید پدیده‌ای غیرعادی و غریب شمرد. در حقیقت زمینه این رشد و بلوغ در منابع و خاستگاه‌های آن فراهم آمده بود که حاصل آن در سروده‌های شاعران عصر سامانی تبلور یافت (۱۳۸۷: ۳۷۳).

در خصوص رواج فارسی بین عامه مردم ایران در دوره اسلامی، خانلری در فهرستی از ۴۰ زبان و گویش در حوزه گسترده ایران نام می‌برد. شماره ۱۳ آن فارسی است^(۱۱). اکثر گویشوران این زبان‌ها با آنکه خود زبان محلی داشتند، اما تقریباً همه فارسی می‌دانسته‌اند. حتی زبان محلی سعدی و حافظ هم نوعی فارسی غیر از این فارسی معیار و معتبر بوده‌است و خانلری آن را در شماره ۳۶ با نام «شیرازی» آورده‌است.

در دوره اسلامی هم برای مستندسازی زبان فارسی با خطوط مختلف و به خصوص به خط عربی قدم‌های بلندی برداشته شد. کهن‌ترین آثار مکتوب فارسی دری به خطوط عبری، سریانی و مانوی به نگارش درآمده‌اند. رضایی باغبیدی (۱۳۹۱: ۶۵) می‌گوید: کهن‌ترین دست‌نوشته تاریخ‌دار فارسی به خط مأخوذ از عربی، کتاب الأبنیه عن حقایق الأدویه، اثر ابومنصور موفق هروی به خط اسدی طوسی است که تاریخ کتابت آن ۴۴۷ هجری است. در واقع، اقدام به نوشتن فارسی به خط عربی که اکنون هم رایج است، خود قدمی اساسی برای مستندسازی و در نتیجه اعتباریابی زبان فارسی بود.

به هر حال، بر اثر توجه نویسندگان، مترجمان، شعرا، و مردم عامه به زبان فارسی، هم حجم مکتوبات این زبان رو به فزونی نهاد و هم وجهه آن به عنوان زبان میانجی و رسمی ایرانیان و بعضی از غیرایرانیان به عنوان یک زبان معتبر حفظ شد و اعتبار آن به تدریج در خارج از مرزهای ایران، در آسیای میانه، هندوستان و آسیای صغیر نیز گسترش یافت. در دوران معاصر تاریخ ایران، تعلیم به زبان فارسی گسترش یافت. بعدتر با راه افتادن صنعت چاپ، گسترش مدارس و دانشگاه‌ها، رسانه‌ها، و در سایه حمایت فرهنگستان‌ها، و ... فارسی اعتباری به دست آورده‌است که اکنون شاهد آن هستیم.

۳- عوامل پشتیبان اعتباریابی فارسی و پاسخ فارسی به عوامل پشتیبان

در پاسخ به این پرسش که در گذر زمان چه عواملی به اعتباریابی زبان فارسی کمک کرده‌است و فارسی در مقابل، چه واکنشی نشان داده، ابتدا به ذکر عوامل پشتیبان فارسی و سپس به واکنش فارسی در نتیجه عوامل پشتیبان پرداخته می‌شود.

۳-۱- عوامل پشتیبان اعتباریابی فارسی

عوامل پشتیبان اعتباریابی فارسی را می‌توان به شرح زیر مطرح کرد: ۱- افراد و نهادهای حکومتی، ۲- اجتماع مردم، ۳- افراد، نهادها و رویدادهای فرهنگی، ۴- افراد و نهادهای مذهبی، ۵- زبان‌ها و گویش‌های ایرانی و غیرایرانی.

۱) افراد و نهادهای حکومتی: بر اثر این عامل، با رسمیت بخشیدن به زبان فارسی، مستندسازی آن با خطوط متفاوت، تشویق شاعران و نویسندگان، آموزش رسمی و غیررسمی، ایجاد فرهنگستان‌ها و کرسی‌های زبان فارسی در داخل و خارج از مرزهای ایران به اعتباربخشی زبان فارسی همت گماشته شد. برای نمونه، به دستور داریوش اول هخامنشی با خط میخی فارسی باستان کتیبه بیستون نوشته شد و نخستین شواهد نگارشی یکی از زبان‌های ایرانی رقم خورد که این خود منشأ یک رویداد تاریخی مهم در اعتباربخشی به زبان فارسی به شمار می‌آید.

۲) اجتماع مردم: برای مثال، آنجا که پس از انشقاق زبان‌های ایرانی از زبان مادر مشترک، بار دیگر مردم از کثرت زبانی رو به وحدت زبانی آوردند و فارسی را انتخاب کردند. یا آنجا که در فاصله زمانی انقراض شاهنشاهی هخامنشی تا روی کار آمدن سلسله ساسانی، قوی‌ترین پشتیبان زبان فارسی اجتماع مردم بود.

۳) افراد، نهادها و نهضت‌های فرهنگی: در سرنوشت تاریخی زبان فارسی، نقش افراد، نهادها و نهضت‌های فرهنگی مانند کتیبه‌نویسان، شاعران، نویسندگان، مترجمان، مدارس، دانشگاه‌ها، فرهنگستان‌ها، نهضت ترجمه، و ... در اعتباربخشی به زبان فارسی بسیار پررنگ است. برای مثال، شخصی مانند فردوسی خود در ابیات زیر فریاد برمی‌دارد که شالوده زبان فارسی را به حدی محکم نهاده که هیچ باد و بارانی به آن گزند نمی‌رساند:

یکی بندگی کردم ای شهریار	که ماند ز من در جهان یادگار
بناهای آباد گردد خراب	ز باران و از تابش آفتاب
پی افکندم از نظم کاخی بلند	که از باد بارانش ناید گزند
بر این نامه بر سالها بگذرد	همی خواند آن کس که دارد خرد

(فردوسی، ۱۳۸۶: ۷۴۵)

۴) افراد و نهادهای مذهبی: برای نمونه می‌توان از روحانیانی زردشتی به نام‌های آذریاد مارسپندان و کرتیر در دوره ساسانی یاد کرد که اولی اندرزهای دینی خود را به زبان فارسی میانه برای مردم به یادگار گذاشته و آن دیگری چهار کتیبه مشهور از خدمات دینی خود را به زبان فارسی میانه به جای گذاشته است. به علاوه زند و پازندهای اوستایی که همه به زبان فارسی میانه هستند، خود از خدمات افراد و نهادهای مذهبی برای اعتباربخشی به زبان فارسی محسوب می‌شوند.

۵) زبان‌ها و گویش‌های ایرانی و غیرایرانی: رواج و رویارویی فارسی در کنار دیگر زبان‌ها و گویش‌های ایرانی و غیرایرانی مانند مادی، یونانی، اشکانی، عربی، ترکی، زبان‌های اروپایی، و ...

گاهی باعث تقویت و اعتباربخشی زبان فارسی شده‌است. برای مثال، آنجا که صادقی می‌گوید: نیمی از واژگان زبان فارسی امروز بنیاد عربی دارند (۱۳۸۷: ۴۹). برای نمونه‌ای دیگر، امروز کافی است که نگاهی به واژه «مال» - از وامواژه‌های عربی در فارسی - در «فرهنگ بزرگ سخن» بیندازیم. می‌بینیم که در این فرهنگ لغت، ۱۰۳ ترکیب و اشتقاق اصطلاحی و غیراصطلاحی به صورت مدخل و زیرمدخل و مثال با واژه «مال» آمده‌است (انوری، ۱۳۸۱: ۶۵۳۸-۶۵۵۱). آیا چنین واژه‌هایی نمی‌توانند مصداقی از تأثیر مثبت یک زبان بیگانه بر زبان فارسی در خصوص غنای واژگانی فارسی و اعتباربخشی به آن تلقی شوند؟ قطعاً پاسخ مثبت است. باید گفت که فارسی معتبر امروز و ادبیات آن میراث مشترک همه اقوام ایرانی است و نه فقط میراث ساکنان سرزمین فارس.

۳-۲- واکنش فارسی به عوامل پشتیبان

در واکنش به پشتیبانی‌های پنجگانه فوق، فارسی حداقل ۱۰ نقش بازی کرده‌است: ۱- زبان میانجی شده‌است، ۲- زبان ملی شده‌است، ۳- زبان رسمی شده‌است، ۴- زبان معیار شده‌است، ۵- بر زبان‌های دیگر تأثیر گذاشته‌است، ۶- بر زبان‌های دیگر غلبه کرده‌است، ۷- در مقابل زبان‌های دیگر مقاومت کرده‌است، ۸- باعث ایجاد زبان‌های جدید شده‌است، ۹- ابزار انتقال فرهنگی و فعالیت‌های معنوی شده‌است، ۱۰- عامل وحدت ایرانیان شده‌است. اکنون به توضیح این نقش‌ها، که از پیامدهای مستقیم و غیرمستقیم یک زبان معتبرند، با رویکردی تاریخی پرداخته می‌شود؛ هرچند ممکن است مرزهای کاملاً مشخصی بین این ده نقش وجود نداشته باشد و گاه در یکدیگر متداخل گردند.

۱) فارسی زبان میانجی / میانگان^۱: فارسی به‌عنوان زبان میانجی این فرصت را برای ایرانیان و غیر ایرانیانی که زبان یکدیگر را نمی‌فهمیدند اما زبان فارسی را می‌دانستند فراهم کرد که با یکدیگر ارتباط برقرار کنند و از توانایی‌های یکدیگر بهره‌جویند.

۲) فارسی زبان ملی: فارسی بارها نقش زبان ملی ایرانیان را تجربه کرده‌است. در این خصوص گاروین می‌گوید: ایرانیان در وهله اول زبان فارسی را در مقابل زبان‌هایی مانند ترکی، ارمنی و کردی که در مناطق مختلف ایران در میان گروه‌های قومی معینی به کار می‌روند، زبان ملی خود می‌دانند. بنابراین فارسی نقش زبان مشترک همه ایرانیان را بازی می‌کند و نماد ایرانی بودن آنهاست (Garvin, 1973: 25). به اعتقاد آشوری (۱۳۸۷: ۱۰۶)، فردوسی و دیگر سرهسرایان

1. lingua franca

و سره‌نویسان زبان فارسی را به‌عنوان عنصر بنیادین ملیت می‌نگرند و پیراستن آن از عناصر بیگانه را وظیفه‌ای تاریخی در جهت زنده کردن روح ملی می‌دانند.

۳) فارسی زبان رسمی: می‌دانیم که فارسی در دربار هخامنشی رسمیت یافت و در حوزه امپراتوری ساسانی، زبان رسمی اداری و دیوانی بود. در دوره اسلامی از ۲۵۴ هجری که یعقوب لیث صفار آن را رسمی اعلام کرد، رسمیت آن هنوز در ایران به قوت خود باقی است.

۴) فارسی زبان معیار: در گذر تاریخ، ایرانیان و بعضی از غیرایرانیان، فارسی را به‌عنوان «زبان معیار» انتخاب کردند. هادسن چهار مرحله شامل «انتخاب، تثبیت، نقش‌آفرینی، و پذیرش عمومی» را برای یک زبان معیار مطرح می‌کند و عقیده دارد که عالی‌ترین مرحله یک زبان معیار آن است که به درجه زبان معیار برسد (Hudson, 1980: 33). صادقی (۱۳۶۷: ۳) «زبان معیار» را گونه فراتری از زبان می‌داند که میان تمام مناطق و طبقات اجتماعی مشترک باشد، در نگارش از آن استفاده شود، کتاب‌های درسی و نوشته‌های علمی و مذهبی، و ادبی و روزنامه‌ها به آن نوشته شود، در مدارس و دانشگاه‌ها تعلیم داده شود و در اخبار رادیو و تلویزیون از آن استفاده شود. در واقع زبان معیار ابزاری برای اعتبارسنجی زبان‌های دیگر نیز هست. فارسی از دوره ساسانیان به درجه زبان معیار رسید و این درجه را در بین زبان‌های ایرانی هنوز برای خود حفظ کرده‌است.

۵) تأثیرپذیری و تأثیرگذاری زبان فارسی: براساس یک اصل طبیعی و جهان‌شمول زبانی به نام «برخوردهای زبانی»، تمام زبان‌هایی که با هم در ارتباط قرار می‌گیرند، بر یکدیگر تأثیر می‌گذارند. فارسی در سرگذشت تاریخی خود این پدیده را به‌فراوانی تجربه کرده‌است. فارسی از زبان‌هایی مانند مادی، آرامی، هندی، سریانی، یونانی، ترکی، پارسی، و در این اواخر از فرانسوی، روسی و انگلیسی قرض‌گیری کرده و به بسیاری از همین زبان‌ها و بعضی از زبان‌های ایرانی دیگر مانند کردی، بلوچی، پشتو، واژه قرض داده‌است. این بده‌بستان‌های زبانی گاه برای فارسی سودمند بوده و گاه به آن آسیب رسانده‌اند. برای نمونه، آشوری (۱۳۸۷: ۱۱۱-۱۱۲) اعتقاد دارد که واژه‌های دخیل از زبانی مانند عربی به فارسی که عمدتاً «اسم» بوده‌اند، به زیربنای زبان فارسی آسیب نرسانده‌اند، اما واژه‌های دخیل از عربی مانند «صدر، صادر، صدور، مصدر، تصدیر، صدارت» که به تعبیر ایشان به صورت «قبیله‌ای» به فارسی آمده‌اند، به بنیان ساخت‌واژه‌ای زبان فارسی آسیب رسانده‌اند.

۶) غلبه‌کنندگی فارسی: غلبه فارسی بر زبان‌های دیگر از دوره ساسانی آغاز شد و این فرایند در دوره اسلامی همچنان ادامه یافت. در خصوص غلبه‌کنندگی فارسی دری، ابوالقاسمی (۱۳۹۳): ۲۱۳-۲۱۴ می‌گوید: فارسی دری که از زمان یعقوب لیث صفاری زبان رسمی ایرانیان مسلمان شده بود، به تدریج جانشین دیگر زبان‌های ایرانی یعنی سغدی و سکایی و خوارزمی و بلخی گردید. یکی از زبان‌هایی که در دوره ساسانی مغلوب فارسی میانه شد، زبان پارتی میانه بود. میزان اعتبار زبانی هر زبان با قدرت غلبه‌کنندگی و یا مغلوب‌شدگی آن تا حدی رابطه مستقیم دارد. در برخورد‌های زبانی ممکن است زبان‌هایی از اعتبار افتاده و حتی بمیرند. برعکس، ممکن است زبان‌های دیگری به تازگی اعتبار یافته و حتی متولد شوند^(۱۲).

۷) فارسی زبان مقاوم: زبان مانند هر پدیده دیگر، هنگامی که به اندازه کافی توانمند شود، می‌تواند در برابر ضربه‌های بیرونی مقاومت کند. این پدیده در سرنوشت زبان فارسی قابل مشاهده است. از زمان هخامنشیان به بعد، فارسی همیشه آرام‌آرام قوی‌تر شده است. زبان‌های دیگری مانند یونانی، آرامی، پارتی، سریانی، سغدی، ترکی، عربی و ... که در طول تاریخ با فارسی رودرروی شده‌اند، گاه توانسته‌اند سلامت و زیبایی زبان فارسی را خدشه‌دار کنند، اما هرگز نتوانسته‌اند فارسی را به‌طور کلی از صحنه خارج کنند. اعتباریابی و گسترش زبان فارسی در دوره ساسانی باعث شد که حتی پس از فروپاشی حکومت ساسانی و ورود به دوره اسلامی، این زبان در رویارویی مستقیم با زبان‌های مهمی مانند عربی، ترکی، و هندی مقاومت کند و همچنان اعتبار خود را به‌عنوان معتبرترین زبان ایرانی حفظ کند.

۸) فارسی سازنده زبان‌ها و گویش‌های جدید: فارسی در ساختن زبان‌های جدید هم نقش داشته است. برای نمونه قشر زیرین زبان «اردو» هندی است، اما تأثیر زبان‌های فارسی، عربی و انگلیسی در ایجاد آن به‌روشنی پیداست.

در حوزه ایران، در گذر تاریخ، فارسی شاخ و برگ زیادی زده است و زبان‌ها و گویش‌های بسیاری از آن سر بر آورده‌اند^(۱۳). یکی از زبان‌هایی که در حوزه ایران فارسی در ایجاد آن نقش داشته است، «ترکی آذری» است. ابوالقاسمی (۱۳۹۳: ۲۱۵) فرایند ایجاد زبان ترکی آذری را چنین توضیح می‌دهد: در دوره اسلامی، در آذربایجان زبانی رایج بوده که «آذری» نامیده می‌شده است. بر اثر تسلط اتابکان و ایلخانان و قره‌قویونلو و آق‌قویونلو بر آذربایجان، از زبان ترکی و فارسی و آذری زبانی به وجود آمد که ترکی آذری نامیده می‌شود. این زبان به تدریج تا زمان صفویه جای زبان آذری را که زبانی ایرانی بود، گرفت.

۹) فارسی ابزار انتقال داشته‌های علمی و فرهنگی: از زمانی که ایرانیان زبان فارسی را به‌عنوان زبان مشترک خود برگزیدند، این زبان ظرفی برای بسیاری از ظرفیت‌های علمی و فرهنگی آنها شد و از طریق فارسی داشته‌های علمی و فرهنگی خود را ابتدا به صورت شفاهی و سپس به صورت مکتوب به نسل‌های بعد منتقل کردند. اگر فقط به آثار بعضی از شاعران برجسته ایران که بسیاری از آنها زبان مادری‌شان هم فارسی معیار نبوده‌است، اشاره‌ای داشته باشیم، به اهمیت «فارسی معیار» در شکل‌گیری فرهنگ و ادب ایرانی و انتقال آن به نسل‌های بعد واقف خواهیم شد. به اعتقاد مزدایور (۱۳۹۷: چکیده مقاله) مردم ایران از زمان هخامنشیان دو زبان مادری داشته‌اند؛ یکی همین فارسی معیار و آن دیگری زبان محلی خودشان. محجوب (۱۳۹۸: ۹) زبان فارسی دری را مظهر ایستادگی فرهنگی ایرانیان معرفی کرده‌است.

۱۰) فارسی عامل وحدت اقوام ایرانی: زبان فارسی در گیرودار روزگار این قدرت را داشته‌است که یکی از عوامل مؤثر در وحدت‌بخشی اقوام ایرانی و سبب تعامل آنها با یکدیگر بوده باشد. همین امروز هم این زبان، میراث مشترک ساکنان حوزه تمدنی مشترک ایران و کشورهای همسایه در بخش بزرگی از قاره پهناور آسیاست. علی‌اصغر علمی (۱۳۸۱: یادداشت ناشر در فرهنگ بزرگ سخن) در پاسداشت ارزش زبان فارسی می‌گوید: بر ماست که در تعالی هرچه بیشتر آن از هیچ کوششی فروگذار نکنیم و آتش اشتیاق همه فارسی‌زبانان و ایرانیانی را که در سطح جهان پراکنده‌اند، و به ملت و سرزمین مادری خود عشق می‌ورزند، همواره فروزان نگه داریم.

۴- نتیجه‌گیری

زبان فارسی در سیر تاریخی خود از حدود ۲۶۰۰ سال پیش، از میان زبان‌های ایرانی برای وحدت‌بخشی اقوام ایرانی و اهداف سیاسی انتخاب شد؛ با چهار نظام نگارشی «میخی فارسی باستان، پهلوی ساسانی (کتیبه‌ای و کتابی)، مانوی، فارسی مأخوذ از عربی مکتوب و مدون شد؛ با رسمیت یافتن در سطح ایران و خارج از مرزهای ایران گسترش یافت؛ در رویایی با زبان‌های دیگر و بده‌بستان‌های زبانی تکمیل شد؛ و ایرانیان و بسیاری از غیرایرانیان آن را پذیرفتند. خلاصه آنکه، زبان فارسی در حیات تاریخی خود مراحل پنج‌گانه فوق را بیشتر به صورت طبیعی و کمتر به صورت برنامه‌ریزی شده از سر گذرانده‌است.

هرچند که فارسی در روند تکاملی خود راهی پرپیچ و خم را گذرانده‌است، اما می‌توان گفت که در مجموع، هر سه عامل تأثیرگذار «زمان، مکان و انسان» تا حد زیادی به نفع فارسی بوده‌اند. پیش از اسلام، به‌طور کلی همت جمعی ایرانیان با محوریت دو دولت هخامنشی و

ساسانی از فارسی زبانی معتبر ساخت. بعد از اسلام عواملی مانند قدرت سیاسی - حکومتی، مذهب، ترجمه، مقاومت، شعر و ادبیات و خوشنویسی، پشتوانه اجتماعی و ... به فارسی اعتبار بخشید و فارسی هم بارِ مسؤولیت‌هایی مانند زبان ملی، زبان رسمی، زبان معیار، زبان میانجی، بستر فرهنگی، وحدت‌بخشی ایرانیان و ... را به دوش کشید.

آنچه امروز انتظار داریم آنکه با مشترک دانستن فارسی برای تمام ایرانیان، همچنان به این زبان نقش همگرایی/اجتماعی داده شود. معلوم است اگر آن را مختص قوم پارس و میراث سرزمین فارس تلقی کنیم، چنین اندیشه‌ای باعث واگرایی/اجتماعی ایرانیان می‌شود. هم‌اکنون هم کسانی تصور می‌کنند که با تقویت محض زبان فارسی، زبان محلی و مادری آنها تضعیف می‌شود. حقیقت آن است که نباید چنین فرضی را تصور کرد، زیرا فارسی به تمام ایرانیان تعلق دارد و همه زبان‌های ایرانی می‌توانند از آب‌سخور آن بهره‌مند شوند. همانطور که مولوی عبدالله روانبد، شاعر معروف بلوچ، در اشعار خود از ظرفیت زبان فارسی استفاده کرده، اما هیچ لطمه‌ای به زبان بلوچی وارد نیامده است^(۱۴).

می‌توان حدس زد که از ادوار باستان و میانه ایران تا امروز ده‌ها و شاید صدها زبان و گویش ایرانی متولد شده و از میان رفته‌اند، اما از این میان فقط تعدادی خوش‌شانس‌تر بوده که مورد حمایت قرار گرفته و اعتبار نسبی یافته‌اند. در این میان، فارسی یکی از خوش‌شانس‌ترین زبان‌های ایرانی بوده که حداقل به دو دلیل از امتیازات اعتبارمندی یک زبان برخوردار بوده است: اول اینکه خشت حمایت از آن را دولت هخامنشی محکم گذاشته است؛ دوم، به‌عنوان زبان وحدت‌بخش اقوام ایرانی استفاده شده است.

در پایان باید گفت با آنکه امروز زبان فارسی در میان زبان‌های ایرانی در اوج است و شالوده‌اش قوام یافته و قوی شده است، این بدان معنی نیست که هیچ خطری نمی‌تواند آن را تهدید کند. همه زبان‌های بشری و از جمله زبان فارسی، همیشه نیاز به پشتیبانی دارند. هم‌اکنون لازم است برای حفظ و گسترش اعتبار زبان فارسی، مطابق دیدگاه‌های زبان‌شناسانه با برنامه‌ریزی‌های زبانی، مطابق طبع این زبان به بازاندیشی آن اقدام شود.

پی‌نوشت

۱. در این مقاله، «فارسی» ممکن است با نام‌های «فارسی باستان، فارسی میانه، پهلوی، پارسی، فارسی دری» نیز دیده شود.
۲. واژه «اعتبار/ مایه‌وری» در واژه‌نامه زبان‌شناسی و علوم وابسته، از همادخت همایون، ۱۳۷۲، معادل سه واژه انگلیسی «prestige, significance, validity» آمده است. در اینجا، منظور prestige است.
۳. در محافل زبان‌شناسی امروز، این خط به «خط میخی فارسی باستان» معروف است.
۴. نک. جعفری دهقی، ۱۳۹۵: ۷ و ۱۱.
۵. مثلاً مانی کتاب شاپورگان را به زبان فارسی میانه نوشت و آن را به شاپور اول در روز تاجگذاری‌اش تقدیم کرد. ضمناً آثار نسبتاً فراوانی از شرح حال دینداران مانوی و آموزه‌های آنها به زبان فارسی میانه از واحه ترکستان چین در اوایل قرن بیستم میلادی به دست آمده است.
۶. برای آشنایی بیشتر با ادبیات زبان فارسی میانه، نک. آموزگار و تفضلی، ۱۳۹۲: ۱۸-۴۴.
۷. این دوره از تطور زبان فارسی، به نام «دوره اسلامی» نیز معروف است.
۸. مزدایور (۱۳۹۷: ۴) خاستگاه اولیه زبان فارسی دری را خراسان می‌داند و اضافه می‌کند که در دربار ساسانیان در تیسفون، فارسی دری به عنوان زبان گفتار رایج بوده است.
۹. باید یادآور شد که شدت معارضة و تأثیر ترکی بر فارسی، به هیچ وجه با شدت معارضة و تأثیر عربی بر فارسی نیست. به همین دلیل از توضیح معارضة و تأثیر ترکی بر فارسی در این مقاله آگاهانه خودداری شده است.
۱۰. بعدها شاعرانی مانند مولوی، سعدی و حافظ هم از این ظرفیت زبان فارسی استفاده کردند.
۱۱. برای فهرست این چهل زبان و گویش، نک. خانلری، ۱۳۶۶: ۲۸۲-۲۹۱.
۱۲. برای اطلاع از تولد و مرگ زبان‌ها، نک. تراسک، ۱۳۸۲، فصل دوازدهم.
۱۳. برای توضیح مفصل از دو گویش و زبان، به ترتیب سیستانی و فرارودی (تاجیکی)، که فارسی در ایجاد آنها نقش داشته است، نک. رواقی، ۱۳۸۷: ۲۲۲-۲۴۳.
۱۴. برای آگاهی از تأثیر زبان و جهان‌بینی شعر سعدی که به زبان فارسی معیار است، بر شعر مولوی عبدالله روانبند، نک. پایان‌نامه کارشناسی ارشد، «بازتاب اشعار حکیمانه سعدی در اشعار مولوی عبدالله روانبند، دانشگاه شهید باهنر کرمان، هادی اربابی، ۱۳۹۹.

منابع

- ابوالقاسمی، م. ۱۳۹۳. *تاریخ زبان فارسی*. تهران: سمت.
- اربابی، ه. ۱۳۹۹. «بازتاب اشعار حکیمانه سعدی در اشعار مولوی عبدالله روانبند». پایان‌نامه کارشناسی ارشد زبان و ادبیات فارسی، کرمان: دانشگاه شهید باهنر کرمان.
- انوری، ح. ۱۳۸۱. *فرهنگ بزرگ سخن*. تهران: سخن.
- آشوری، د. ۱۳۸۹. *بازاندیشی زبان فارسی*. تهران: نشر مرکز.

- آموزگار، ژ. و تفضلی، ا. ۱۳۹۲. *زبان پهلوی- ادبیات و دستور آن*. تهران: معین.
- باستانی پاریزی، م. ا. ۱۳۷۷. *فرمانفرمای عالم*. تهران: علمی.
- تراسک، آر. ال. ۱۳۸۲. *تحول زبان*. ترجمه ا. گلفام. تهران: دانشگاه تهران.
- جعفری دهقی، م. ۱۳۹۵. *راهنمای کتیبه‌های فارسی میانه*. تهران: سمت.
- چرتی، کارلو، ج. ۱۳۹۵. *ادبیات پهلوی*. ترجمه پ. ثریا، نشر فرزاد روز، تهران.
- خانلری، پ. ۱۳۶۶. *تاریخ زبان فارسی*. تهران: نشر نو.
- رضایی باغبیدی، ح. و دیگران. ۱۳۹۱. *خط و نظام‌های نوشتاری*. تهران: کتاب مرجع.
- رضایی، و. ۱۳۸۳. «زبان معیار چیست و چه ویژگی‌هایی دارد؟». *نامه فرهنگستان*. ۶ (۳): ۲۰-۳۵.
- رواقی، ع. ۱۳۸۷. «گونه‌شناسی (سبک‌شناسی) نوشته‌های ادب فارسی». *نخستین هم‌اندیشی سخنرانی‌های مشترک فرهنگستان زبان و ادب فارسی و بنیاد ایران‌شناسی*. زیر نظر ح. حبیبی. به کوشش ح. قریبی. تهران: فرهنگستان: ۲۱۹-۲۷۵.
- سارلی، ن. ۱۳۸۷. *زبان فارسی معیار*. تهران: هرمس.
- سامی، ع. ۱۳۹۳. *تمدن ساسانی*. تهران: سمت.
- سمیعی گیلانی، ا. ۱۳۸۷. «خاستگاه‌های شعر عروضی فارسی». *نخستین مجموعه سخنرانی‌های مشترک فرهنگستان زبان و ادب فارسی و بنیاد ایران‌شناسی*. تهران: فرهنگستان: ۳۷۳-۳۸۷.
- صادقی، ع. ا. ۱۳۶۷. «تحول زبان و تثبیت یا معیارسازی آن: دو جریان مخالف و ناگزیر». *زبان‌شناسی*. ۵ (۱): ۲-۱۲.
- صادقی، ع. ا. ۱۳۸۷. «تأثیر زبان عربی بر آواهای زبان فارسی». *نخستین مجموعه سخنرانی‌های مشترک فرهنگستان زبان و ادب فارسی و بنیاد ایران‌شناسی*. تهران: فرهنگستان: ۴۹-۱۰۱.
- علمی، ع. ۱۳۸۱. «یادداشت ناشر» در فرهنگ بزرگ سخن. به سرپرستی ح. انوری. تهران: سخن.
- فردوسی، ا. ۱۳۸۶. *شاهنامه*. بر پایه چاپ مسکو. نمونه‌خوانی: ارغوان غوث. تهران: هرمس.
- قرشی، ا. ۱۳۸۹. *ایران نامک*. تهران: هرمس.
- لازار، ژ. ۱۳۸۴. *شکل‌گیری زبان فارسی*. ترجمه م. بحرینی. تهران: هرمس.
- محبوب، م. ۱۳۹۸. *سی‌قصه از شاهنامه (آفرین فردوسی)*. تهران: مروارید.
- محمودزهی، م. و بهره‌مند، ع. ۱۳۹۸. «اهمیت ترجمه در مستندات زبان‌های ایرانی باستان». *زبان‌شناخت*. ۱۰ (۱): ۱۰۷-۱۲۶.
- مزدآپور، ک. ۱۳۹۳. *واژه و معنای آن از فارسی میانه تا فارسی*. تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.
- مزدآپور، ک. ۱۳۹۷. «زبان فارسی و مردم فارس»، *پژوهش‌نامه فرهنگ و زبان‌های باستانی*. ۱ (۱): ۱-۲۰.
- مولایی، چ. ۱۳۹۸. *راهنمای زبان فارسی باستان*. تهران: آوای خاور.

همایون، ه. ۱۳۷۳. *واژه‌نامه زبان‌شناسی و علوم وابسته*، تهران: مؤسسه مطالعات و تحقیقات فرهنگی (پژوهشگاه).

یانگ، ک. ۱۳۹۴. «از برآمدن عیلامیان تا برافتادن هخامنشیان». *ایران باستان*، ترجمه و تدوین ی. آژند، تهران: مولی: ۱-۵۲.

Garvin, P. 1973. "Some Comments on Language Planning". *Language Planning: Current Issues and Research*. Eds. J. Rubin and R. Shuy, 24-33.

Hudson, R. A. 1996. *Sociolinguistics*, second edition, Cambridge: Cambridge University Press.

Kent, Roland G. 1953. *Old Persian*, second edition, American Oriental Society, New Haven, Connecticut.

Pearce, Michael. 2007. *The Routledge Dictionary of English Language Studies*, Abingdon: Taylor & Francis Group.

روش استناد به این مقاله:

محمودزهی، م. ۱۴۰۱. «اعتبار تاریخی زبان فارسی»، *زبان فارسی و گویش‌های ایرانی*، ۱(۱۳): ۷-۲۳.
DOI:10.22124/plid.2022.22276.1603

Copyright:

Copyright for this article is retained by the author(s), with first publication rights granted to *Zaban Farsi va Guyeshhay Irani (Persian Language and Iranian Dialects)*. This is an open-access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution License (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>), which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided that the original work is properly cited.

